

uz podršku

NEOBJAVLJENO *iz pišèeve zaostavštine*

- › **Zabranjeni tekst o studentskim demonstracijama '68.**
- › **Nekrolog Milošu Crnjanskom**

NEOBJAVLJENO *iz pišeeve zaostavštine*

Da deca ne umru

Postoji trajni, nepresušni romantizam. 4. juni, koji će, ubeden sam, ući u najprisniju istoriju svakoga od nas, najveći je dokaz i izraz ovoga romantizma, našega prava na njega ali, i više, njegovog prava na nas. Ja se pitam: je li postojao u Beogradu, tog dana, čovek koji nije osetio da je potresen u samome svome korenu, u samoj osnovnoj tački svoje svakodnevne ravnoteže? 4. jun je, za mene, velika pesma, istinsko pesničko delo zato što je, kao najveća pesma, ugrozilo moju svakodnevnu sigurnost, ne samo sivilo u koje sam tonuo, već samu smrt ove sigurnosti. Ođviše dobro znam da me nema bez moje ravnoteže i da ću je, ponovo, tražiti. Ali takođe ođviše dobro znam da je apsolutna ravnoteža sama smrt, oseka na moru, gluvilo bez daška vetra, kad ja samo jesam, toliko jesam da više nisam, ja, zatvoren u mere apsolutno opisanog sveta, jasno definisanog, sveđenog na tačne račune i proračune, zatvorenog u samoga opisa.

Ono što se nama dešavalo, do 4. juna, to je ova ravnoteža koju ništa i niko, nijedna sila, nije dovela u pitanje. To je da smo, bez potresa, bez dublje provokacije za duh, živeli u jednoj apsolutnoj letargiji, u jednome polusnu, i, ako smem to da kažem, da smo bili žrtve svoje razumnosti. (...)

Pošto znam u kojoj meri je svakome do razumnosti i razuma, i u kojoj meri rečenica: „žrtve smo svoje razumnosti“, izaziva otpor, čak gnev u svakome, ja pišem ove redove u slavu nerazumnog, u slavu utopijskog-romantičarskog duha, onoga koji ne zna za razloge razuma, za njegove ograde, za njegove dokaze i izvinjenja. Istina je, da su mnogi zahtevi studentskog pokreta od 4. juna savršeno ostvarljivi, i mi se svi nadamo da će oni ubrzo biti i ostvareni. Ali je takođe istina: da od mnogo šta od onoga što se tražilo 4. juna, može, ako bi palo na radni sto ekonomista, političara, da izgleda kao jedna čista fikcija. Jesmo li mi zaista ekonomski sposobni da sada damo svima zapošljenje? Možemo li mi steći sada jednakost svih samo zato što to hoćemo? Možemo li iskoreniti, jednim velikim udarcem, nepravdu zato što je ona više nego očevidna u ovome društvu, uprkos najplemenitijim njegovim pobudama, ali i uprkos najmračnijim, još moćnim faktorima u njemu, onima koji veruju da je P. poluga u znaku milicijskog pendreka?

(...) Oni koji govore, u ime razumnog, protiv nerazumnosti /kao onoga što je neostvarljivo i, time, suprotno svakoj meri ostvarljivosti/ direktno govore protiv samoga razumnog, onoga razumnog koje to nije ako nema svoju antitetičku nerazumnost.

mi to znamo, ali naša inteligencija često nas plaši, i mi zaostajemo za njom. Naš strah, najveći naš strah, jeste strah od totalnosti, a nasilje (kome slepo pribegavamo) jeste uvek, u načelu, nasilje nad totalnošću, u ime jedne sile koja hoće da se oglasi za apsolutnu, totalnu, sveobuhvatnu, a koja to nije niti može biti. Nema nasilja koje nije nasilje nad totalnošću, ali nema nasilja koje može da bude jače od ove totalnosti, jer nema nasilja koje može da bude nad njom: totalnost ga obuhvata takođe /inače nije totalnost/, i mi, u slomu svakog nasilja, otkrivamo, a da toga i ne moramo biti svesni, osvedočenje ovoga velikog i najvišeg zakona, zakona istine kao totalnosti, one u kojoj je razumnost mera ne-razumnosti, i ne-razumnost mera razumnosti, u kojoj je realizam obrnuta projekcija romantizma, u kojoj je trezvenost smisljena samo kao funkcija jednoga zanosa. Mudrost, ako možemo da je budemo dostojni, ako smo u stanju da je sledimo i onda kada smo siti i obesni, i onda kada smo gladni; ta mudrost, koju ugrožava sve: inercija, navike, rutina, sitost kao i glad, i glad kao i sitost, a nada sve strah, pre svega on; mudrost me uči ovoj totalnosti, privoleva me ka njoj, sprema me na nju. Koja bi i kakva bila, za ovu mudrost, moja razumnost bez zanosa koji bi joj protivurečio, i koje bi i kakvo bilo moje znanje realnog i mogućeg, ako bi bili lišeni moга utopijskog sna, moje maštarske snage? Bio bi to jedan slepi svet, svet bez izlaza, slepi i zatvoreni svet trijumfujuće realnosti, ali realnosti koja postaje obesmišljena, koja je ono sivilo, ona malokrvnost, ona beda tzv. realističkog duha. Čemu bi mi ta trezvenost, koja ne zna ni za kakva iskušenja sna, i zanosa, ako hoćete i ludosti, da, pre svega nje, ludosti. Sposoban samo za realno, ja sam zarobljenik toga realnog, ja sam njegov pasivni činilac: apsolutna realistička svest /kada bi je bilo/ jeste čista kapitulacija svesti, jer je čista kapitulacija svake akcije: ona me postvaruje, ona je najviši vid otuđenja.

Bokserske rukavice, dati Slobodana Jovanovića: Radomir Konstantinović pred Drugi sveski rat

Studenti, velika herojska deca sa Novog Beograda jesu esencija poezije, samo oličenje njeno, manifestacija njenog osnovnog principa i njenoga osnovnog smisla, i to kao smisla, ako hoćete, i ove pesničke, tvoračke, ne-razumnosti, koju bih zvao razumnom nerazumnošću, i ovoga romantizma, koga bih zvao realističkim romantizmom, onim bez koga je svaki naš realizam čista smrt. Oni su nam otkrili jedan izuzetni moralni smisao, oni su jedna velika, opravdana, neizbežna, socijalno-politička kritika, ali ja ne vidim, ja čak odbijam da vidim u njima samo to: vidim u njima i ovaj smisao za poeziju, ovaj duh poezije, duh inspirisanosti, duh maštarsstva i utopizma, ovaj glas romantizma bez koga nema nijedne revolucije. Svako svodenje njihovog pokreta na isključivo aktuelni socijalno-politički smisao, čak svaki, i najdobronamernije, branjenje njegovog smisla opravdanošću i razumnošću razloga na koje se on poziva, koji su njegova aktuelna forma ali ne i sama njegova duhovna bit, ne mora ali lako može da ga razvenča u njemu od njega samoga, da ga lokalizuje u svakome pogledu, da ga svede na meru ostvarljivosti i razumnosti i time odvoji od njegove suštine koja nije samo u smislu za ono što je razumno-opravdano i ostvarljivo, već koja to jeste isključivo zahvaljujući smislu pesničkom, smislu u zahtevu za nemogućim, smislu za polet i zanos koji su nerazdvojni od duha romantičarskog i duha utopijskog. Ako ima neke trajnije, dublje, korenitije šanse koju nam, svima, daje ovaj pokret, onda je to šansa za romantičarski zanos, i ako on ima neko značenje koje prevazilazi mere i granice utilitarnoga sveta, onda je to, za mene, jedna renesansa romantičkog nesmiernog duha. Taj duh nije „ostvarljiv“, ali je jemstvo svakog ostvarenja. On je motorna sila. On je izvor svake dinamike. On je šamar našoj taštini, provokacija za ispit savesti, i njegovo najviši smisao je upravo u njegovoj neostvarljivosti, u tome što on prevazilazi mere svakoga rešenja, što je jedno paradoksalno apsolutno vreme, jemstvo svakoga aktuelnog vremena, i napora u njemu, upravo time što se na njemu ne završava, što je večiti pokret jer je večita neostvarljivost. (...)

Rade Konstantinović

Beograd, 8. jun 1968.

Ovaj tekst povodom studentskih demonstracija 1968. *Politika* je tada odbila da štampa.

KONSTANTINOVIAE

Sve te je više, čoveče

Piše
Rade
Kuzmanović

Kad –ovek ispusti poslednji dah, neretko ka`emo: tebe više nema, ali je ostalo tvoje delo. Kako je ostalo? Kao drugostepeni subjekt? Kako se oprostiti od Radomira Konstantinovića, –oveka koji se opire da tragediju premazujemo sentimentalno( )u i sarkazmom, –oveka koji ne priznaje slepilo kod o-iju i gluvilo kraj u( )ju? ^oveka patosa, egzistencije kao drame smisla u kojoj ni( )ta nije unapred re( )eno, ali se otvara mogućnost promene i preobra`aja. Opra( )tamo se shvataju( )i protivre- nost tog –ina. Nepovratno izmi- e`iva celina, ali, kao u ovom slu-aju, tek po( )to je pokazala da se plamen ljudskog smisla mo`e podi( )je ne na vetrometini, nego tamo gde je najgore, gde je ku`no.

Nije lako, ako je uop( )te mogu( )je jednim pogledom obuhvatiti ceo njegov opus. Mnogo toga je ostalo po strani istra`iva- a, pored ostalog i zbog razu( )enog i stalnog pritiska da se njegove knjige obezvrede, njihov uticaj suzbije, a autor proka`e. Zakasnelo i sme( )eno reagovanje pojedinih medija na vest o smrti Konstantinovićevoj pokazuje da, u najmanju ruku, vladaju zbunjenost i nesigurnost kad je re- o njegovom politi- kom i kulturnom statusu. Verujem da su se tog kasnog popodneva de`urni urednici pitali: Da li je sporan i, ako jeste, koliko?

Ne znam koliko je tekstova emitovanih na Trećem programu, eseja u novinama i –asopisima ostalo nepregledano i nepripremljeno za ( )tampu. Smrt je prekid i uvek ostane ne( )to nedovr( )eno i izgubljeno. Jasno mi je to, ali opet`alim ( )to je mnogo toga ostalo nezabele`eno i ( )to je potonuti u mrak zaborava. Kao ( )to je protok vremena umnogome ve( )obrisao se)anje na visokog, vitkog, ( )armantnog, ukusno ođevenog ( )nikad ga nisam upitao odakle su mu stizali ti engleski ( )tofovi) mladog –oveka koji hita da odr`i predavanje. Uvek me je zanimalo kako se u jednoj li- nosti dodiruju i delimi- no pro`imaju razli- iti svetovi. U svom domu, on, de- ak, mogao je da sretno istaknute predstavnike gra( )anskog Beograda. Slobodan Jovanovi( ) (voleo je –orbast pasulj u ku( )ji Konstantinovi)ća) Radomiru je na dar doneo bokserske rukavice (zaboravio sam godinu: 1938, 1939?). Sin doktora pravnih nauka, ministra u vladi Cvetkovi)ć- Ma- ek, nakon jena politi- koj levici s nemalom nelagodno( )ju gleda( )e, prvih dana po oslobod( )enju, kozara- ko kolo na Terazijama: za njega je levica ne( )to gradsko, a ne seosko i ( )umsko.

Razgovarao sam sa Radomirom o mnogo –emu. Polje saglasnosti je bilo ( )roko, ali saglasnost nije uvek bila potpuna. U nekoliko navrata`zadr`avali smo se na problemu siroma( )tva i bogatstva. Sa razlogom se gadio

KONSTANTINOVIAE

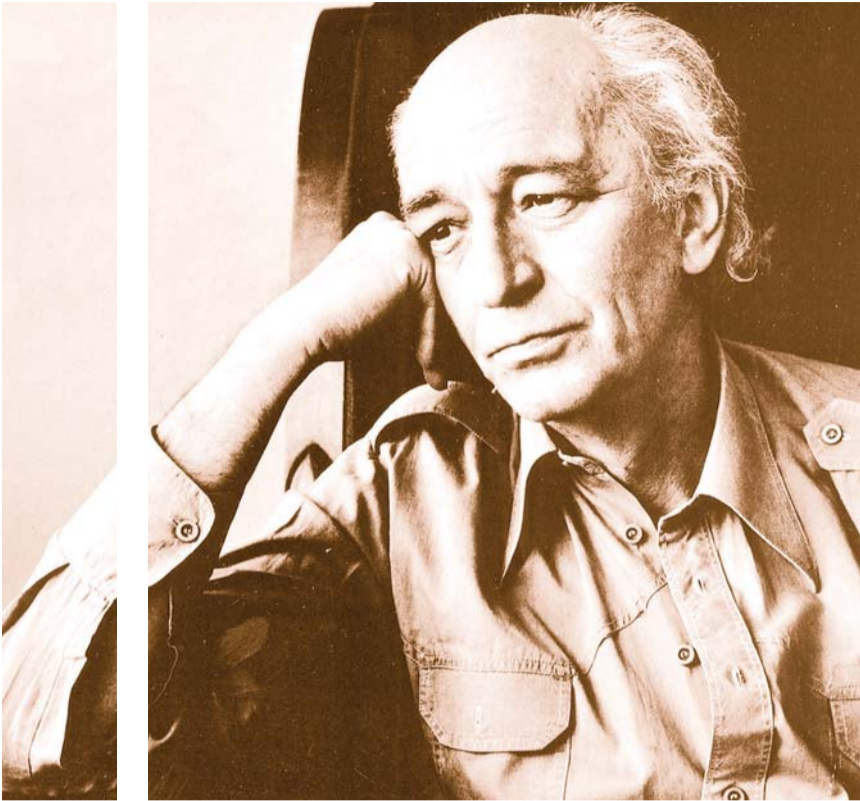
Knjiga sa tajnom šifrom naše sudbine

Filosofija palanke u palanci

Piše
Latinka
Perović

Delo Radomira Konstantinovića je obimno, ali on je najpoznatiji po jednoj svojoj knjizi, *Filosofiji palanke*, koju je napisao tačno na sredini životne putanje, u svojoj 41. godini. Ta je knjiga potisnula interesovanje za sve što je napisao i pre i posle nje. Za njegove romane i eseje: *Kuća bez krova*, *Daj nam danas*, *Mišolovka*, *Čisti i prijavu*, *Izlazak*, *Ahasver ili traktat o pivskoj flaši*, *Pentagram*, *beleške iz hotelske sobe*, *Dekartova smrt*, *Beket prijatelj*. Za radio-drame: *Saobraćajna nesreća*, *Euridika*, *Veliki Emanuel*, *Ikarov let*, *Liptonov čaj*. Za osmotomno *Biće i jezik – u iskustvu pesnika srpske kulture dvadesetog veka*. U isto vreme, *Filosofija palanke* dugo je bila poznata samo uskom krugu čitalaca, da bi devedesetih godina prošlog veka postala ključna u tumačenju raspada države, ratova i sloma društva. Danas se o njoj govori kao o *klasičnoj knjizi* a zapravo je ostala *ne-pročitana* knjiga. Kako se to moglo dogoditi objašnjava njena skoro pola veka duga istorija.

Istorija *Filosofije palanke* počinje sa njenim emitovanjem na Trećem programu Radio Beograda 1969. godine. Iste godine se pojavila i njena štampana verzija kao zasebno izdanje časopisa Treći program. U tadašnjem intelektualnom životu Beograda to nije bila margina ali ni mnogo više od uskog kruga elitista. Reakcija gotovo da nije bilo što još ništa ne govori o stvarnoj rezonanci knjige. U prikazu prvog izdanja *Filosofije palanke*, koji je objavljen u zagrebačkom *Vjesniku* i sarajevskom *Oku*, Predrag Matvejević piše kako mu je na knjigu

On nije mogao biti ničiji guru - on je govorio sopstvenim glasom: Radomir Konstantinović

Ima tri opasnosti da se knjiga, uprkos tome (to je „priznata“ i formalno, –ak, stekla popularnost, isprazni i da ostane *ne-pročitana*. Prva opasnost le`i u njenom izolovanju iz srpske kulturne tradicije

skrenuo pažnju Miroslav Krleža: „Pogledajte tu knjigu. Nitko ne govori o njoj, a knjiga je izuzetna.“

Pet godina kasnije, 1974. godine, *Filosofija palanke* je objavljena u poznatoj Nolitovoj biblioteci *Sazvežđa*. Potom je godinama nije bilo u knjižarama. Otuda izgleda neobično da je u Sarajevu, 21. marta 1989. godine, u povodu dvadesetogodišnjice objavljivanja *Filosofije palanke*, održan simpozij, kome je prisustvovao i njen autor. Izvan klanova i koterija, suzdržan prema javnim pohvalama, Konstantinović je zahvalio prijateljima što su simpozij o *Filosofiji palanke* upriličili „baš u ovom trenutku kad njen duh-anti-duh divlja kao nikada ranije, neuporedivo agresivniji nego pre dvadeset godina, kad sam pokušavao da sazdam njegovu fenomenologiju. Taj duh-anti-duh sada bi ćutanjem da spali *Filosofiju palanke*, kao da ona nikad nije napisana“. To je početak novog razdoblja u istoriji knjige.

Devedesetih godina prošlog veka, *Filosofija palanke* se počela citirati: postala je znak raspoznavanja između neprestajanja na zločin i odbacivanja svakog kritičkog mišljenja kao čina izdaje čitavog srpskog naroda. Zatim je došla knjiga Milorada Belančića, koja je, posle ratova devedesetih godina, predstavljala novo čitanje *Filosofije palanke*: događaji su je, smatralo se, dehermetizovali, učinili je čitljivom.

Opet u Sarajevu, jer različitost omogućuje razgovor, dok stav nalaže apriorno jedinstvo, u povodu 75. godišnjice Radomira Konstantinovića održan je, maja 2003. godine, okrugli sto. U središtu rasprave o njegovom delu i misli bila je *Filosofija palanke*. U Beogradu je Sava Dautović

Odlazak u Sarajevo, bez oproštaja

Piše
Sava
Dautović

Posle vi( )egodi( )nje pauze ponovo sam 2000. sa Radetom Kuzmanovi)em oti( )ao do Radomira. Rekao sam mu da sam, kao novope- eni izdava- , voljan da objavim rukopis za koji sam –uo da tra`i izdava- a. Impresioniran Konstantinovi)evom li- no( )u i sadr`imj rukopisa (prepiska s Beketom i njeni esejsiti- ki komentari), moj pariski prijatelj i finansijer na( )e zajedni- ke izdava- ke ku( )e, dr Stevan Jovanovi( )ć, dao mi je, u pregovorima sa piscem, odre( )ene ruke i, zahvaljuju( )i tome, „Beket prijatelj“ je 2000. godine postao jedna od prvih knjiga „Otkrovenja“. Kod kritike i u sasvim odre( )enom delu intelektualne javnosti do`ivela je izvanrednu recepciju. Slede( )e godine objavila ju je u velikom tira`u „Littera“ iz Barcelone, koja je otkupila opciju za –itavo ( )pansko govorno podru--je. Ođziv –italaca kod nas je, me( )utim, bio ispod o- ekivanja i ulo`ena sredstva nikada nisu povra( )jena.

To nas, ipak, nije pokolebalo da nastavimo saradnju. Razmatraju( )i i odbacuju( )i razne ideje, stigli smo do jedne, koju`jemo ostvariti 2004. godine, uz delimi- nu finansijsku podr( )ku Fonda za otvoreno dru( )vo. Re- je o reizdanju „Filosofije palanke“, koja je za svog dotada( )njeg veka koliko veli- ana toliko i satanizovana. Kad sam

priredio njeno novo izdanje. Našla se i na listi više izdavača izvan Srbije.

Danas će se u raznim tekstovima naići na stanovište da *Filosofija palanke* sadrži ključ, neku vrstu tajne šifre, za objašnjenje i onoga što nam se dogodilo i onoga što nam se događa. Obično se navodi rečenica kojom *Filosofija palanke* počinje: „Iskustvo nam je palanačko“. Ali, šta je palanka i kakvo je to njeno iskustvo?

Ima tri opasnosti da se knjiga, uprkos tome što je „priznata“ i formalno, čak, stekla popularnost, isprazni i da ostane *ne-pročitana*.

Prva opasnost leži u njenom izolovanju iz srpske kulturne tradicije, to jest da se u njoj ne prepoznaju asocijacije na Lazu Kostića, Stanislava Vinaveru, Rastka Petrovića, Todora Manojlovića, Oskara Davića. I da se ona ne posmatra na tragu one tendencije koju su u srpskoj kulturi utemeljili Dositej Obradović, Đura Daničić, Jovan Rajić i Ilarion Ruvarac: tendencije kritičkog mišljenja. Ali, Konstantinović je znao da i konzervativna tradicija, kako je govorio Stanislav Vinaver, pre nego što se odbaci, mora da se poznađe. Zatim, da se *Filosofija palanke* ekstrahuje iz celine Konstantinovićevoг dela. Da se prevede da se „novija naša romaneskna tvorevina najpotpunije ocrtava“ u njegovim romanima. Kao i da je on, naročito u *Biću i jeziku*, „u intimnom dosluhu sa evropskom, poglavito modernom kritičkom misliju“.

Najzad, da se izgubi iz vida istorijski kontekst *Filosofije palanke*. Vreme kada je ona pisana nagoveštavalo je nastanak nove paradigme nasuprot i desnom i levom totalitarizmu. Predrag Matvejević je još pre četrdeset godina tačno pročitao *Filosofiju*

palanke: „Radikalnost Radomira Konstantinovića je od one vrste koja –kad joj se ponude dvije mogućnosti jedne loše alternative – radije neće prihvatiti nijednu negoli se odlučiti za onu koja je manje zlo. U toj negaciji alternativna obično su granice ovakvih pothvata: *Filosofija palanke* je knjiga smiona čovjeka koji nastoji nadići vlastita ograničenja“.

Filosofija palanke je „ogled o srpskoj patrijarhalnoj civilizaciji“ i njenom sudaru sa modernom civilizacijom. Jedna univerzalna pojava, moderna država i moderno društvo, posmatrana je kroz analizu karakteristika srpskog zatvorenog društva i njegovog palanačkog iskustva. Inače, palanka nije ni prostorno ni vremenski određena: njen je duh *lutajući*. Palančanin nije stanovnik ove ili one naseobine već *mentalni malograđanin*, koji sve obeležuje i čija je glavna odlika sloboda od odgovornosti.

Radomir Konstantinović nije mogao biti ničiji *guru*: on je govorio sopstvenim glasom. Ko taj glas ne prepoznaje, ne može reći da je *pročitao Filosofiju palanke*. Niti da je razumeo cenu kojom palanka naplaćuje različitost, drugost, individualnost.

Možda će se jednoga dana, ako budu objavljena sabrana dela Radomira Konstantinovića, reći, kao što je rečeno u povodu nedavne izložbe Bogdana Bogdanovića u Beogradu – *vratio se...* Ali, to neće biti više od upotrebe i osvete palanke tim uistinu velikim ljudima, koji su se otieli njenoj bezličnosti, ukoliko ne kažemo odakle i čemu se oni vraćaju. Ako i sami ne pokažemo štid koji su oni osećali. >

Autorka je istoričarka iz Beograda

Ođbio je, ima- e, vi( )e ponuda da se knjiga objavi u nekoj od biv( )ih jugoslovenskih republika pre nego ( )to iz( )e i u Srbiji. Kad se to dogodilo, prevedena je na makedonski. Meni je prepuštio da o- lu- ujem o ponudama iz Hrvatske i BiH i ja sam ih odbijao zbog – njjenje da se i izdanje „Otkrovenja“ probijalo na –itavo biv( )e srp- skohrvatsko jezi- ko podru- je. Ipak smo 2009. u- inili jedan izuzetak – kad su svoj zahtev obnovili njegovi prijatelji i po( )tovaoci iz sarajevskog Kruga 99. Pi( )u( )i uvodnu re- za ovo izdanje, Slavko ( )anti) je, odgovaraju( )i na pitanje za( )to nakon svih dosada( )njih beograd- skih i ovo sarajevsko, podsetio da su veze Konstantinovi)ća sa Sarajevom duge, intenzivne i –vrste. I da su mu BiH i Moravne, pored svega, moralni du`ni zbog povratka obnabrenja i sarajevske podr( )ke koju im je pru`ao tokom rata devedesetih. Napisao je i da se „pam- te njegovi dolasci u Sarajevo, tokom agresije i kasnije, sa prijateljima iz Beogradskog kruga“. To`je mu, naravno lo( )e, zapamtiti i u Beogradu i Srbiji. Najistaknutiji iz kruga prijatelja kojem je i sam nekada pripadao, Dobrica ( )osi, pri( )i je reko u 1997. na beogradskom aero- drogmu i obratiti re- ima definitivne ekskomunikacije:

– Sve bismo ti, Radomire, mogli oprostiti ali ne i to ( )to si bal( )jama i( )ao na noge.

Autor je vlasnik i urednik Izdava- ke ku( )je *Otkrovenje*

NEOBJAVLJENO *iz pišèeve zaostavštine***Lik Miloša Crnjanskog**

Znamo već: umro je Miloš Crnjanski. Znamo i ne znamo. Zašto ne može da se poveruje u smrt, koja je pračinja svake činjenice, apsolutna očiglednost? Zato što je vera negacija smrti; u smrt se ne može poverovati zato što smrt i vera ostaju nepomirljivi. Onaj koji preživljava, i kada pokušava da poveruje u smrt, i tako, možda, da se pomiri sa njom (da se pomiri: da se oslobodi od bola nemirenja), šta čini drugo nego pokušava, ipak, i onda kada to, dakle, neće, da vidi onoga kojij je otišao, da sećanje suprotstavi razvejanju, da lik suprotstavi obezličanju?

Leži već prvi sneg na grobu Crnjanskog, a ja pokušavam da ga vidim onakvog kakav je bio na Disovom proleću, u Čacku, gde sam imao da govorim, pred njim, o njemu, i gde sam ga prvi put sreo, ali ne mogu da vidim tog Crnjanskog: između njega i mene uvek se, nezadrživo, javlja Crnjanski sa fotografije koja je, ako se ne varam, objavljena u njegovoj „poetičnoj komediji“ Maska i koju sam, kao dečak, za vreme rata, i to u istome tome Čacku, bio držao na svome stolu. Lik Miloša Crnjanskog za mene ostao je, otada, samo taj lik iz Maske: u njega su se ulile, crta po crtu, sve njegove rečenice, tako da ja danas ne mogu da se prepustim ni jednog jedinog trenutka njihovoj jedinstvenoj magiji a da se iz tih rečenica ne javi taj lik.

Pričam ovu svoju priču samo zato što mislim da ona i nije samo moja; zato što mislim, zato što sam gotovo spreman da tvrdim da će se, u svakome duhu, sada, sve Crnjansko neumitno da vrati tome mladičkom njegovom liku: sve druge slike, sa svih drugih fotografija i filmova, i iz svih drugih rečenica i knjiga Crnjanskih, stopiće se, polako, u taj lik, u njegove crte koje, međutim gube se u nečemu floue, u nekoj mekoj magli, u nekoj lakoj neodređenosti. Taj najbitniji Crnjanski, zamagljen, između melanholiije i ironije, kao nekakav prigušeni sjaj do kojeg dolazi romantičarskom dematerijalizacijom svega neposredno-datog, svega postojećeg, empirijskog, to je Crnjanski koji, kao u nekakvom neprolaznom arjelstvu, ostaje da lebdi nad nama, u našim unutrašnjim nebesima: onaj Crnjanski koji je tu lakoću, tu zanetost našao na galijskom frontu, kao austro-ugarski vojnik, nalazeći, usred pakla sveopšte razjedinjenosti, i kao odgovor na taj pakao, svoj sumatrazizam, tu neo-romantičarsku mitologiju o sveopštoj povezanosti, i koji je, kroz anarhizam demobilisanog vojnika, koji nikome i ničemu ne pripada, kroz anarhističku slobodu, našao prozračnost ne samo reči nego i tela, koja blude, oslobođena od zemaljske teže, po nebesima.

Duh lutanja, koji je progovorio kroz njega, nije bio stvar nekoga literarnog modernizma posle prvog svet-skog rata. Bio je to duh čoveka koji je prošao kroz pakao rata i koji je tu, podjednako, našao i svoj anarhistički anti-nacionalizam, tako izuzetno značajan u ovoj poeziji, i mitologiju onoga vojvodanstva koje, kao ukleto, i oličeno u Vuku Isakoviću iz grandioznog romana Seobe, osuđeno je da gine za tuđ interes i za tuđ račun. Motiv odisejski tu se negde začeo, da nikada stvarno ne napusti Crnjanskog, ali u stilu nekakve apsolutne odisejke, one za koju Itaka nikada neće postojati u stvarnosti, samo u snu, uvek nešto drugo i drugačije od onoga što jeste, u stvarnosti, tako da kob hiperborejska ide otuda: kob, da se pod toskanskim suncem sanja o Stražilovu, a na Stražilovu da se sanja o Severu, o leđu, na Stražilovu ili u istoj, osunčanoj, Italiji. (...)

(...) U ovoj literaturi, Crnjanski je vršio vanredno jak uticaj, veći i razgranatiji nego što se to najčešće može da pretpostavi: on je, zna se, revolucija u poeziji, i revolucija u romanu; pa ipak, niko nije ponovio ovu značnu njegovu poetsku rečenicu, ovu providnost njegove reči, jer niko ih nije našao tamo gde ih je našao Crnjanski: u blatu rova. Sve to zračno, ustreljalo i lako, sva ta iluzija bestelesnosti i blagosti u njoj, jeste transcendenca surovosti i blata. Snaga te prozračne pene jeste snaga nemirenja sa blatom, uvek onako krvavim kao u Seobama: ta prozračna pena, ta lakoća jeste transcendirana težina blata. U magiju onoga što se, kod Crnjanskog, čini tako neranjivim, gotovo kao nekakva besmrtnost - jer što je, kao, bez tela, samo zvuk, čak ne ni zvuk nego ono što ostaje u duhu od zvuka, što ne pristaje čak ni na „telo“ zvuka, što se od svega, pa i od zvuka, odvaja - u tu magiju ugrađeno je iskustvo smrti, ona je čak i postignuta posredstvom smrti. Ovaj vojnik, ovaj večiti mladić, usred trijumfa smrti, uspeo je smrt da pretvori u svoj vernog poslenika, u svoga šegrtu: načelo smrti, kao načelo negacije svega postojećeg, svakog oblika, svakog identiteta, u samoj je suštini njegove takozvane literarne tehnike, i kada je ona pozno-ekspresionističko i kada je novo-romantičarsko rastvaranje oblika, ali je, samim tim, ta smrt u samoj sebi poreknuta, postajući funkcija poezije ovoga razlivanja, razlivajući se, čak, i sama po onome prigušeno sjajnom vazduhu, po onoj svetlucajov magli po kojoj se i sve drugo razliva i po kojoj je Crnjanski bludeo, kao da je oslobođen od zemaljske težnje, berući višnje i trešnje, po Stražilovu, iz drevnoga Japana i Kine, sa osmehom, i milujući, iz Beograda, snežna brda Urala.

Eno ga, tog Crnjanskog, ponovo, ja ga i sada vidim dok mu sneg zavejava grob, eno ga: onaj zamagljeni lik sa zamagljene one fotografije iz njegove Maske; nekakav večiti mladić nekakoga večitog romantičarstva: onaj koji i jeste i nije tu, kao neprolazna zanetost koja se više, svakako, i ne seća kada se, i gde, začela. Možda je uvek tako gde je istinska poezija: začeta u istoriji, poezija se oslobađa istorije; nađena u sasvim određenom trenutku, ona se oslobađa trenutka. Crnjanski je, onaj suštastveni, romantizam mladosti, i njega mladost čuva, mladost koja je uvek ustreljato, čežnja i daljina, mladost koja, u toj ustreljalosti, melanholično-srečno, nema lika nego bludu i ka tome svom liku, nalazeći najvišu svoju sreću u toj bludnji koja, u stvari, ni na kakav lik ne pristaje. Crnjanskov lik, onaj sa mladalačke njegove fotografije u koji se zaista ulivaju svi njegovi stihovi i sve njegove rečenice, koji se protivureći njima i nije njihova izdaja, taj lik koji se čudesno izmirio sa tim rečenicama što se odvijaju, inače, od svake konačnosti, od svakoga konačnog oblika i lika, taj njegov lik, jeste, to svi znamo, jedan od retkih likova na koje mladost pristaje. To je čudo, to: da se mladosti nađe neki lik, čudo za koje su sposobni samo oni najredi među nama, čudo ostvareno u Dnevniku o Carnojeviću i u Stražilovu.

Na mome stolu, odavno, nema više fotografije mladića Crnjanskog, ali ona mi stvarno više nije potrebna, ona nam zaista više ne treba: dovoljno je da neki trenutak, nepredviđen a ipak nužan, pokrene u nama, nostalgijom, bezrazložnom i neimenljivo žudnjom, magiju i snagu daljine, onaj romantizam za koji smo (tako navino) verovali da je zauvek mrtav, pa da se opet nađemo usred mladosti, i da opet, u njenim visinama i bludnjama, ugledamo Miloša Crnjanskog.

Rade Konstantinović

Radomir Konstantinoviæ ili staranje o vedrini

Beket je Radomiru Konstantinovi}u bio zna-ajan zbog svoje estetike i pozorista ali joj mnogo va`niji po tome kako je `ivo. U stalnom bektvu od slave i besmrtnosti, Beket je za Konstantinovi}a bio neka vrsta otelovorene pa`nje date svakom trenutku, zainteresovane za sve (to ispunjava dan, usredre`ene na obi-ne stvari jednog ljudskog `ivota. On je predstavljao neku vrstu umetnika staranja o `ivotu, posvejenom tome da sebi razjasni taj `ivot kako bi se sa njim ujedinio i tako, eventualno, nastanio u malim dogodov(tinama dana. Zato (to je svaka stvar zahtevala posvejenost, Beket, kako mi je Rade jednom objasnio, nikad nije pretpostavljao da su stvari prosto prisutne, njemu na raspolaganju, tako da on mo`e sa njima da postupi po svojoj volji, da ih, kao nekakav -ovak vlasti, razme(ta i preme(ta, da im name)je red ili da njima upravlja. Naprotiv, -itavo ume)je Beketovog `ivljenja zasnivalo se na slabljenju samovolje, na umanjenju mo}i li-nosti, na svo | enju li-nosti na oslu(kivanje ljudi, stvorenja i stvari, kako bi se mo`da -ulo i utvrdilo (ta taj `ivot uop|te jeste.

Nau-iti kako da se prema svakodnevnom `ivotu odnosimo sa pa`njom; izvideti kako da se prema obi-nim ljudima koje sre)jemo na pijaci, na ulici, u pozori(tu, na nekoj zabavi odnosimo sa krajnjim obzirom a ne kao da nas oni samo mimoilaze: uspeti dodirnuti najobi-nije stvari koje vidimo ili koristimo svaki dan kao da su neka jedinstvena skupocenost koju susre)jemo po prvi put, temeljni je zahtev etike koju je Rade Konstantinovi} po-eo da formuli(e ve) u prvoj zbirci pesama *Ku}a bez krova* (1951), a koju je, mo`da najpreciznije, artikulisao u *Dekartovoj smrti* (1996). U tom ogledu etika odgovornosti prema svakodnevici formulisana je tezom da filozofski dokaz da postojimo ne razja(njava ni)ta bitno za nas ljude, zato (to ne razja(njava obi-nost dana, kao onoga (to je ljudima najva`nije: „neka razlo`nost u slu`bi ne-ega za (ta se i ne zna ta-no (ta je: mi postojimo. Mi mislimo. Znamo da postojimo. I to je ono -ime treba da se zadovoljimo? *Šta da radimo sa time što znamo da postojimo?* ((ta da radimo sa time (to postojimo)? Sredi(nje pitanje koje mora sve da nas pokrene - da pokrene i filozofiju i umetnost - jeste etičko pitanje: kako ju da `ivim? Kako da pro`ivim dan?

Razmatraju(ji)Montenjev esej *O pripremanju za smrt, Dekartova smrt* je predlo`ila dva mogu}a odgovora na to pitanje: „Montenji bi voleo da ga smrt zadesi dok sadi kupus; `ali ravnodu(nog prema njoj), a jo(vi(e prema mogojoj nedora)enoj ba(t(i. Kad ovaj, dakle, *lenjivac protiv smrti* ka`e da to, (to znamo da jemo umreti osloba|ja nas od svake pot-injenosti i prinude; onda on ka`e da pot-injenosti i prinuda `ive od besmrtnosti, da

sara |uju sa njom: u svakoj pot-injenosti, u svakoj *prinudi* jeste zapovest produ`avanja, istrajavanja, odr`avanja.“ Jedan na-in da se odgovori na pitanje „kako da pro`ivim dan?“ je da se, u panici od smrti, u strahu pred kona-no}u posvetimo mogućnosti da postanemo ve-ni i beskona-ni. Tada se posve)ujemo ogromnim problemima i grandioznim delima: ne samo da onda po-inju da nas opsedaju velika pitanja bi)a i istorije, nego ta pitanja -a zato (to kroz njih tragamo za sopsvenim produ`enjem -formuli(emo kao pitanja bi)a i istorije(na(eg identiteta, i stoga ka(pitanje bi)a i istorije na(e nacije. Nacionalizam - u kojem se zajednica shvata kao etni-ka a individua produ`ava svoj `ivot u naciji i zbog zasluga za naciju - u strahu od kraja sanja o beskona-nosti, o ve-noj slavi i neusmrtivom imenu. Nacionalista je prema tome, u skladu sa Konstantinovi}evim tuma-enjem, uvek u prinudi i neslobodan,

pot-injen `sara |ivanju sa besmrtno}u). Svaki je nacionalista potr-ko jednog straha, a |utant `va`nosti produ`avanja“. Nacionalista se tako nada da je slu`e)j beskona-nost nadmudrio kratkoro-nost svog li-nog `ivota. Beskona-an i stoga ve)slavan, iako upla(en, on onda sa visine gleda na nas obi-njake, skoro nikakve. Na(i obi-ni `ivoti njemu u stvari vi(e nisu ni va`ni, jer on se, iako prividno jo(sa nama, ve) prebacio na drugu stranu, u slobodu ve-nosti, iz koje onda mo`e da delu na raznovrsne neobi-ne, ili, kako bi Konstantinovi} jo(rekao, -udovi(ne na-ine. Nacionalisti su dakle -udovi(ta -kako ih je Konstantinovi} nazvao u svom Sarajevskom govoru iz 1997 - zato (to `ive u poricanju na(ih u svakom pogledu obi-nih `ivota (dan u kojem ste na pimer ubili tri stotine ljudi u Srebrenici, mora biti doista neobi-an, -aki i ako vam je trej)po redu).

Drugi na-in da se odgovori na pitanje „kako da pro`ivim dan?“ bio bi onda u poku(aju da se ne pot-inimo ve-nosti. U tom slu-aju bi kao Konstantinovi}ev Beket ili Montenji bili lenji za slavu, i uop|te lenji da se produ`imo, spremni da umremo potpuno nepoznati i bezna-ajni. Na taj na-in oslobo|eni beskona-nosti bili bismo slobodni za kona-nost, slobodni da se potpuno posvetimo onome (to u toj obi-noj kona-nosti sa nama `ivi. Bili bismo onda „privr`eni prolaznim stvorovima“, koji bi svi postali neprocenjivo, kao apsolutno, va`ni: bili bismo privr`eni svemu (to brzo propada i odlazi, ljudima (stoga Konstantinovi}jev kult prijateljstva), `ivotinjama (Konstantinovi}eva stalna briga za uli-ne pse), biljkama i cve)ju koje *Dekartova smrt* neprekidno opisuje, kao i stvarima, kako na(im tako i onima koje su ostale iza na(ih mrtvih a koje niko ne)e da uzme, kao (to na pimer, niko nije hteo da uzme primerak Bentamove knjige koju je Konstantinovi} na(ao u o-voj sobi nakon o-eve smrti. Ta neporeciva kona-nost bez ikakve mogu}nosti iskupljenja - sloboda koju donosi kona-nost je kako je Konstantinovi} tuma-io, nu`no ateisti-na - uverava da je sve (to mo`e da se spasi sme(teno u sada(njost, u ovaj `ivot, u ovaj trenutak (ne u slavu budu)nosti nego u nepoznatost sada(njosti). Ali, kako *Dekartova smrt* tako |e uverava, ovaj `ivot kona-nosti nije zbog slobode koju donosi, `ivot neulju|enog zadovoljstva. Naprotiv, u toj knjizi se obi-ni `ivot kona-nosti pojavljuje kao niz kolosalnih gubitaka (u toj knjizi Konstantinovi} objavlja rad`aljenja za ocem i majkom, za izgubljenim detinjstvom i za izgubljenim Beogradom toga detinjstva). Ali opisuju(ji) taj obi-ni `ivot kao niz skoro neizdr`ivih gubitaka *Dekartova smrt* tako |e opisuje i kako se Konstantinovi} u-io da se u tim gubicima nastani, ne da ih zaboravi nego da ih pro`ivi i kroz to `ivljenje zavoli svoju obi-no-kona-nost. Voljenje svakodnevice, me| utim, nije toliko zadovoljstvo koliko zahvalnost: „zahvalan sam, za te divne -asove sa majkom (evo, preplavljuje me ogroman talas zahvalnosti), ali i za najlep(e -asove koje sa ocem“; „svi smo mi u smrti novajlije, svi je da nestanu: opet smo na pragu no}i, zahvalan sam (na pragu no}i), ne znam za(to, ali opet ose)jam nekakvu zahvalnost (strah me od tolike zahvalnosti).“ Iskreno i potpuno ose)janu zahvalnost za svakodnevicu i obi-nost Konstantinovi} poistovet)uje sa vedrinom: „dolazili su ljudi, sa decom, sa psima, sa biciklima, sve glasnjii, kao da mrak ne)je da se vrati, ali ho)e, naravno da ho)e, takva je to vedrina, znam dobro (ta govorim, imam ja iskustva sa vedrinom.“ Sre)ja, prema tome, nije u poricanju `ivota zarad ve-nosti (bilo boga ili nacije), nego u tome da se u mraku kona-nosti na |e put ka eti-kom pona(anju, koje onda taj mrak -ini nastanjivim i stoga vedrin. Radomir Konstantinovi} je, tako, za mene, zna-ajan onako kako je njemu zna-ajan Beket: zna-ajan, naravno, zbog svoje knjig`evnosti i poezije, zbog svoje filozofije, kojoj pametni ljudi posve)uju sve vi(e i vi(e tuma-enja, ali zna-ajan i zbog toga kako je `ivo, kako je svakodnevno sprovodio staranje o eti-nosti tako sti-u)j sve vi(e iskustva u vedrini.

Beket je stigao u Beograd vozom iz Ženeve. U prtljagu Dušana Matića. Pošto je na ženevskim Međunarodnim susretima intelektualaca 1954. godine odgledao jedinstvenu predstavu Rože Blena „Čekajući Godoa“, Matić je u Beograd doneo pozorišni časopis Avant-scene s ođstampanim tekстом komada. Rade Konstantinović je bio oduševljen. Umeo je da skida sloj po sloj replika, ali i didaskalji, pronicući u srž uznemirujuće, ultimativne Beketove teme, teme Vremena. Četiri godine kasnije, u izdavačkoj kući „Kosmos“ u kojoj je radio kao urednik, Konstantinović će objaviti Beketov roman „Molova“ u prevodu Kaće Samarđžić. Tim će povodom, Beket i doslovno stići u Beograd. Tim će povodom, otpočeti jedno nesvakidašnje prijateljstvo dvojice pisaca koje će, kroz prepriku i povremene susrete, trajati više od decenije. Solipsista od rođenja, Beket se retko odlučivao za razmenu dijaloga. Izborni solipsista po nuđzi rubnih vremena, Konstantinović će drugovati s Beketom i pošto preprikska zamre i pošto Beket napusti ovaj svet.

U knjizi „Beket, prijatelj“ objavljenoj 2000. godine (Otkrovenje, Beograd) Konstantinović će objaviti sačuvana Beketova pisma (neka pisma su uništena nacionalističkim divljanjem u Rovinju devedesetih godina), dragoceno svedočanstvo o Beketovoj ličnosti i, što je nesavrano značajnije, svoja razmišljanja o Beketovom delu.

„Beket je pauza, najveća za koju znam, u ovom svetu posedovanja, svetu koji se užasava pauze, svetu u kome saradnja s pauzom je najveći zločin“, piše Konstantinović, i dalje „Beket jeste, on ostaje tamo gde su Vladimir i Estragon“.

Autorka je profesorka na Univerzitetu Olbani, dr`ava Njujork

„Zahvalan sam, za te divne časove sa majkom (evo, preplavljuje me ogroman talas zahvalnosti), ali i za najlepše časove moje sa ocem“, „svi smo mi u smrti novajlije, svi će da nestanu: opet smo na pragu noći, zahvalan sam (na pragu noći), ne znam zašto, ali opet osećam nekakvu zahvalnost (strah me od tolike zahvalnosti)“: Konstantinović (otac, Mihailo, majka, Beka, sestra Pava i Radomir) na Bleđu tridesetih godina prošlog veka

Kraj partije

Piše Miroslava Otasević

Beket je stigao u Beograd vozom iz Ženeve. U prtljagu Dušana Matića. Pošto je na ženevskim Međunarodnim susretima intelektualaca 1954. godine odgledao jedinstvenu predstavu Rože Blena „Čekajući Godoa“, Matić je u Beograd doneo pozorišni časopis Avant-scene s ođstampanim tekстом komada. Rade Konstantinović je bio oduševljen. Umeo je da skida sloj po sloj replika, ali i didaskalji, pronicući u srž uznemirujuće, ultimativne Beketove teme, teme Vremena. Četiri godine kasnije, u izdavačkoj kući „Kosmos“ u kojoj je radio kao urednik, Konstantinović će objaviti Beketov roman „Molova“ u prevodu Kaće Samarđžić. Tim će povodom, Beket i doslovno stići u Beograd. Tim će povodom, otpočeti jedno nesvakidašnje prijateljstvo dvojice pisaca koje će, kroz prepriku i povremene susrete, trajati više od decenije. Solipsista od rođenja, Beket se retko odlučivao za razmenu dijaloga. Izborni solipsista po nuđzi rubnih vremena, Konstantinović će drugovati s Beketom i pošto preprikska zamre i pošto Beket napusti ovaj svet.

U knjizi „Beket, prijatelj“ objavljenoj 2000. godine (Otkrovenje, Beograd) Konstantinović će objaviti sačuvana Beketova pisma (neka pisma su uništena nacionalističkim divljanjem u Rovinju devedesetih godina), dragoceno svedočanstvo o Beketovoj ličnosti i, što je nesavrano značajnije, svoja razmišljanja o Beketovom delu.

„Beket je pauza, najveća za koju znam, u ovom svetu posedovanja, svetu koji se užasava pauze, svetu u kome saradnja s pauzom je najveći zločin“, piše Konstantinović, i dalje „Beket jeste, on ostaje tamo gde su Vladimir i Estragon“.

„Zahvalan sam, za te divne časove sa majkom (evo, preplavljuje me ogroman talas zahvalnosti), ali i za najlepše časove moje sa ocem“, „svi smo mi u smrti novajlije, svi će da nestanu: opet smo na pragu noći, zahvalan sam (na pragu noći), ne znam zašto, ali opet osećam nekakvu zahvalnost (strah me od tolike zahvalnosti)“: Konstantinović (otac, Mihailo, majka, Beka, sestra Pava i Radomir) na Bleđu tridesetih godina prošlog veka

Konstantinovića fascinira Beketova odgovornost pred svakim bićem ali i pred svakim slovom no, možda i više, Beketova upornost u beznadu. „On je (Beket) za mene bio (i ostao) Jov, ukleti ali hrabri Jov. Nikad nismo govorili o Jovu: čitali smo o tome: nema više razgovora Jova i njegovih prijatelja. Ali kada je bilo tog razgovora?“ U čutanjima Konstantinovića i Beketa izgovoreno je znatno više no u prepisci. Beketovo je prisustvo umanjivalo značaj govora. Konstantinović pomišlja da je njegov pravi govor o Beketu govor o magiji njegovog prisustva kao antijezik koj magiji u kojoj nema mesta za metaforu i alegoriju već samo za niz i linearnost, za голу represiju subjekta. Monolog je blebetanje, dijalog – prostor ukidanja razmene. Taj Beketov cinični pogled na vlastiti i zanat posledica je krah jezika, one prašine reči, nemoci naracije koja je najbolja kad nije saopštena.

Autor osmotomnog „Bića i jezika“ nepogrešivo uviđa sablasnu ispražnjenost Beketovog jezika čije se stuktorno načelo ne nalazi u značenju već u valjanosti. Beketovi junaci govore mnogo no, taj je govor kompulzivni, a neretko, vodi raspadanju smisla. Govoreći o Džojisu, Beket tvrdi da on, Džojis, ne piše o nečemu, da to što piše jeste upravo to, samo po sebi i ništa više: kad se smisao tiče spavanja, onda reči odlaze na spavanje; kad smisao treba da pokaže igru, onda reči igraju! Konstantinovićev zaključak o srodnosti semantike Džojisove i Beketove leži u činjenici beskonačnog prokljivanja reči, njihovog sazrevanja i truljenja, u sumnji u jezik. Tako će na Konstantinovićevo pitanje o Sartru, uzasnut Sartrovom logorejom, Beket štro odgovoriti: „To je inteligentan tip!“

Više no kojim Beketovim delom Konstantinović je bio obuzet „Krajem partije“, štitvom koje je iščitavao iznova i iznova čitavog života i o kojem je ispisao brilijantne stranice.

„Kraj je u početku a, međutim, nastavlja se“, kaže Ham, jedan od dva junaka drame. Ham i Klov beskonačno ponavljaju rutinske dnevne radnje u izolaciji od sveta koji je zadesila neka velika neimenovana katastrofa, nadmećući se u međusobnoj mržnji usloženju apsolutnom zavisnošću jednog od drugog. Uz njih su i Hamovi roditelji, dvoje senilnih bogaljja smeštenih u kante za smeće... Svi zajedno čekaju jedinu izvesnost – smrt. I dok je „Čekajući Godoa“ očajnička drama o nadi, „Kraj partije“ je očajnička drama o očajanju.

Prisećajući se prvog susreta sa Beketom, Konstantinović veli da ga je upoznao istovremeno kada i Ham i Klov; tek veće ranije gledao je „Kraj partije“. „Kad sam, posle ovog susreta sa njim, po drugi put gledao „Kraj partije“, otkrio sam: on bi mogao da se pojavi na sceni usred predstave, a da to predstavu ne poremeti. Baš ni najmanje! Beketovi junaci jesu Beket sam. Beket je fantazam Beketa“. No, iskustvo izraženo u Beketovim delima, to Konstantinović podvlači, nemerljivo je dubljeg značenja od autobiografskog. Ono otkriva sav užas prolaznosti, besmisao stalnog ponavljanja istog, nemogućnost istinskog oštepnja, nemogućnost nalaženja uporišta u nesigurnom svetu, tragičnost same ideje ljubavi i prijateljstva. Povodom „Kraja partije“ Konstantinović apostrofiru Adornovu tvrdnju da polaganje prava individue na autonomiju postaje neverodostojno posle iskustva koncentracionih logora. „Ne znam šta je Beket mislio o Adornovom tumačenju no, ono je u punom saglajsu s njegovom tezom o iščezavanju subjekta“. Beket, međutim, nalazi snage da se svemu tome naruga. „Kraj partije“ sublimisan je u replici „Ništa nije smešnije od nesreće!“ Tako, beznade otvara vrata Večnosti. „Beznade, a ne nada“, kaže Konstantinović. Otud mu je bliži „Kraj partije“ od „Godoa“!

U trenucima postepenog zamiranja prepiske, kada od Beketa stiže tek poneka razglednica, Konstantinović, prijatelj se teško miri sa gubljenjem prijateljstva. Iako dobro zna da je „to u osnovi njegovoj, to da je tu i nije tu. Onaj koji i jeste i nije. Čovek sa same granice egzistencije, onaj koji mi je potreban“, skonjanje je slutnji o prevratu unutar Beketove poetike u kojoj su reči konačno izgubile značenje, u kojoj slika postaje dominantna iskaza. Vreme će pokazati kako je bio u pravu. Nije Beket onaj sartrovski „plač buržoazije“. Beket je onaj koji pokušava da se probudi iz „košmar istorije“ i koji se budi za konstantinovićevski košmar vanvremenosti, tzv. večnosti ili ništavila.

Prijateljstvo Beketa i Konstantinovića nije okončano. Beket zauvek stoji ispred prozora u Konstantinovićevoj hotelskoj sobi i zuri u groblje Monparnasa gde će ga ukopati. Na dnu staze je Andeo zla. Levo je Sartr, desno Bodler. Za Konstantinovića, međutim tamo nema ni Sartra ni Bodlera, „nego ima samo Beketa“!

Autorka je književnica i dramaturg iz Beograda

Uru-enju NIN-ove nagrade tada mladi)u Konstantinoviću prisustvovalo je knji' evni krem Beograda: Ivo Andri, Veljko Petrovi, Milan Bogdanović, Velibor Gligori, Aleksandar Vu-o, Du(an Mati), Miodrag Pavlovi, Vasko Popa...

NIN-ova nagrada, iz trećeg puta: Konstantinović u svom stanu, 1967.

Ne volim one koji igraju na sigurnu kartu

Piše Radmila Stanković

Dodeljivanje NIN-ove nagrade Radomiru Konstantinoviću 1960. godine imalo je svoju predistoriju. Ovaj pisac je 1957. godine bio u najužem izboru sa romanom *Mišolovka*, a pored njega bili su još Svetlana Velmar Janković i Oskar Davičo. Kako je svedočio Dragoslav Zira Adamović, *žiri se žestoko podelio*, što je bilo prvi put u njegovom, tada sedam godina dugom većanju, i većinom glasova pobjedio je Davičo sa romanom *Beton i svići*. Godinu dana kasnije, opet je Konstantinović bio jedan od favorita sa delom *Čisti i prijavljivi*, a laureat je 1958. godine bio Branko Ćopić i njegov roman *Ne tuguji bronzana straža*. Godine 1959. nagrada nije dodeljena. A onda je u 15. februara 1961. u Saopštenju žirija pisalo:

„Žiri za dodeljivanje NIN-ove Nagrade kritike u sastavu: Milan Bogdanović, Velibor Gligori, Eli Finci, Borislav Mihajlović Mihiz i Zoran Mišić, zasedao je tokom decembra 1960. i januara i februara 1961. i na svojim sastancima diskutovao je o svim romanima koji su tokom 1960. godine objavljeni na srpskohrvatskom jezičkom području.

Žiri je s velikom pažnjom razmatrao romane Mihajla Lalića *Hajka*, koji je dobio Oktobarsku nagradu grada Beograda, Jozę Laušića *Kostolomi*, Vlada Maleskog *Ono što beše nebo* i Radomira Konstantinovića *Izlazak*.

Na svom poslednjem sastanku održanom 15. februara 1961. godine, žiri je doneo sledeću odluku:

NIN-ova Nagrada kritike za 1960. godinu dodeljuje se većinom glasova romanu *Izlazak* Radomira Konstantinovića. Za nagradeni roman glasali su Milan Bogdanović, Eli Finci, Borislav Mihajlović Mihiz i Zoran Mišić, dok je Velibor Gligorić svoj glas dao romanu *Hajka* Mihajla Lalića.“

Nagradeni Konstantinovićev roman štampan je u, tada poslednjem kolu *Srpske književne zadruge*, a u intervjuu NIN-u odmah po saopštenju o nagradi, laureat je izjavio da je nije očekivao. Jer, njegovim prethodnim romanima kritika nije bila previše naklonjena. Na pitanje Dragoslava Adamovića da li je zadovoljan nagradenim romanom odgovorio je *pokušajući da ga zaboravim*, i objasnio:

„Sećate se, jednom ste objavili moj članak o nekonformizmu, pod naslovom *Obratun sa sobom*. Već sam to rekao, pisanje, to je stalno ob-

računavanje sa sobom. Pisati, u pravom smislu te reči, to znači stalno počinjati iz početka, ili...ako hoćete, bar napor da se počinje koliko je to više moguće. Reći koje smo ispisali, vizije koje smo videli, sve to ostavlja trag u nama, sve je to opasnost. Jedna ostvarena stranica, to je pobjeda, zar ne, ali to je i mogući grob. Automatizam se rada iz svega. Navike nas stalno ugrožavaju. Pisati znači ustajati protiv navika...“

Zanimljivo je kako tada 32-godišnji Konstantinović razmišlja o najmlađima u literaturi: „Naši najmlađi? Ne znam šta pod tim mislite... Neki imaju bradu do kolena i šetaju se u geroku, neki vas uvek iznenade svojom mladošću. Matić, svojim *Budenjem materije*, nije li mlad? A Oskar Davičo? Ne volim one koji igraju na sigurnu kartu, volim avanturiste, one koji napuštaju osvojeno da bi osvajali, dakle da bi živeći. Uostalom, knjiga, ono što se zove zlat - šta je to? Samo trenutak u jednom procesu, trenutak strašno opasan, gde se dodiruju smrt i rođenje. Ovaj trenutak izvan procesa ne postoji, i nema nikakvog smisla. Možda čovek piše knjigu zato što hoće da je napiše, ali ja ipak verujem da on hoće, u stvari, i protiv svoga znanja, onom pravom svojom voljom, da bude taj živi proces na delu, to stalno iskušnje i nemirenje, to nešto više od jedne knjige, od štampanog teksta, i najzad... i od jezika, od reči. Reći su ovdje radi čoveka, a ne čovek radi reči. Pisanje, bar za mene, ima smisla samo kao način postojanja, kao disciplina života. Kao pokušaj da se bolje vidi i preciznije čuje.“

Ipak, naši najmlađi, podseća ga na svoje pitanje D.A., a R.K. kaže:

„Oni će nam otkriti ono što ne znamo. Imam tu, na svom stolu, rukopis jednog još nepoznatog mladića. Sumnjam da je on, dok je pisao ovu knjigu, znao šta se u tom času radi u literaturi Evrope. A ipak, to je Evropa, autentična Evropa koja čak sebi i ne pokušava da dokaže da to jeste. Samo...“

Samo, pita D.A., a R.K. odgovara: „Reći ću vam: ponekad me buni što se najmlađi suviše iscrpljuju dokazujući da neliteratura nije literatura. Ako trenutak nalaze da se to radi, to ne sme, nikako, da nas ograniči. Uostalom, jedna stvar, makar joj se ja i protivio, ipak me motivise i opisuje. Ja nisam izvan te stvari; ja se i kroz *negacije* identifikujem sa njom, negativno je usvajam. Naći protivnika, ukoliko je on čoveku nužan, nije laka stvar. Ponekad najmlađi ne znaju gde da ga nađu. Čemu polemisati sa Bogdanom Popovićem? Možda najmlađi treba da polemisu sa generacijom kojoj ja pripadam, u svoje ime, a ne sa ve-

trenjačama u ime nadrealizma iz tridesetih godina. Taj problem, uostalom, nije samo u literaturi nego i u slikarstvu, možda i muzici...“

Zamoljen da kaže koji naš slikar mu je najbliži, sagovornik NIN-a se nije dvoumio:

„Mića Popović. Slikarstvo i literatura, to su dva medijuma, ali njih ipak povezuje jedan isti duh, duh trenutka novih pokušaja. Popović pokušava u slikarstvu nešto veoma slično onome što ja pokušavam u romanu.“

Dragoslav Adamović podseća Radomira Konstantinovića da je povodom *Izlazka* pominjan pojam anti-roman:

„Pominjan je zato što je anti-roman sada u modi, ali možda i zbog toga što se pod anti-romanom ponekad podrazumeva ne samo ono što pišu pisci koji su izbacili tu formulu nego i sve što nije roman u klasičnom smislu reči. Ako se radi o ovom drugom, onda je to tačno, ali ne zato što ja hoću da pišem nego zato što **ne umem drukčije** sve i kad bih hteo. Pisac ne piše roman zato da bi polemisao sa literaturom i estetikom... Međutim, ako je reč o anti-romanu kao određenoj tendenciji, *Izlazak* nema s tim savršeno nikakve veze. Anti-roman odbija svaki komentar koji izizava u nama slika, on hoće čistu sliku. Ja u čistu sliku ne verujem i, sem toga, slika me interesuje samo ukoliko izizava određeni refleks u nama. Ako bi postojale samo slike, bez naših reakcija na njih, to bi značilo, u stvari, da ne postojimo ni mi. Ako ne postojimo... otkud literatura? Čemu potreba da se piše?“

Na kraju ovog intervjua, dobitnik NIN-ove nagrade komentariše činjenicu da je negde rečeno kako je *Izlazak* otišao dalje od Beketove literature:

„Rečeno je. Ali, zar je potrebno da vas podsetim da je Beket veliki pisac i da sam, prema njemu, samo početnik, da ćutim tamo gde on govori, i da govorim tamo gde on ume da ćuti? Beket, to je velika veština ćutanja kroz govorenje, pokušaj izraza jednog sveta, izvesnih pejzaža u kojima još nismo boravili.

Ostaje mi, verujem, još vremena, da pokušam neke stvari koje još nisam pokušavao. Videćete i bez naročite želje da to učinim, postarajući se da ponovo naljutim kritiku.“

Nagradeni roman *Izlazak*, inače, vrlo brzo će biti preveden na engleski. >

Autorka je novinarka NIN-a

Žeravica

Piše Predrag Matvejević

Rade Konstantinovi) nije bio hvaljen u svojoj sredini, a ni druge susjedne sredine nisu se za nj otimala. Oni koji su sebe prepoznali u „palanci“ kakvu je opisivao nisu mu bili skloni. Preminuo je 27. oktobra 2011. godine u svom domu, u Beogradu. Pepeo mu je, prema oporuci, položen u urnu bez pogrebne ceremonije, povorka, besjede. Prepu(ten) je pamjenju ili zaboravu - dobru i zlu, vremenu koje se mijenja i koje mijenja odnos prema nama samima i na(im sudovima. Nadamo se da je se prema Radi Konstantinovi)u promijenili na bolji na-in.

Konstantinovi)eva „Filozofija palanke“ bila je najprije pre(u)ena, nakon (to je objavljena po-otem sedamdesetih godina. Objavljena je najprije u skromnom „Tre)em programu“. S mukom smo je nastojali pred-iti (iroj javnosti, nije prolazila. Rade je bio diskretan i obavljao svoj posao dalje od -ar(rijskih talambasa. Radio je na radiju, sura) lvaoo -asopisu, „Danas“, pisao. Najprije poeziju, zatim eseje i romane, te io je nekoj novoj esejisti-ko-romanesknoj sintezi, pjesni-koj naravno. „Daj nam danas“, „Mi(olovka“, „Iste i priljave“, „Izlazak“, „Pentagrami“, to su prvi naslovi kojih se sje)am.

„Filozofija palanke“ na(la se, ne znam kako, na Krl-činu stolu, u Leksikografskom zavodu. „Pro-itajte to i prika) ite u nekim novinama. To je rijetka knjiga“. Pisac „Moga obra-una s njima“ vrlo je rijetko na takav na-in preporu-ivao knjige o kojima bi vrijedilo govoriti. Prikazao sam Konstantinovi)evu knjigu u zagreba-kom „Vjesniku“ i sarajevskom „Odjeku“.

Upoznao sam osobno Radu. Sreli smo se nekoliko puta u Beogradu, barem dvaput u Zagrebu. Rekoh mu prilikom prvoga susreta - a zatim to i objaviti - da je nje-

i buktinja

gova knjiga „nepo)eljna za one koji) ele po svaku cijenu sa-uvati gra) ansku i palana-ku mirnu savjest“.

Takvoj knjizi „treba olak(ati da s kao 'kriti-ka svijest' (to (ire rasprostire i (to vi(e usvoji) (me | u navodnim znacima su Konstantinovi)eve poruke). „Iskustvo nam je palana-ko“ (to su prve rije-i u knjizi o kojoj je rije-). Palanka nije „ni selo ni grad“. To je onaj „-ardak ni na nebu ni na zemlji) koji dobro poznajemo, ovdje i onamo. Palan-anin nije personalizirani pojedinac, nego „summum jednog iskustva, istodobno stav i stil“. On se zapravo boji otvorenosti „velikoga svijeta koji mno) onom mogu)nosti razara njegovu jednoobraznost“. Podr)ava „duh kumstva“, njeguje „pamfletizam kao oblik simulirane tragedije“, gaji „zdravorazumski empirizam“ ili „duh)iftinstva“, svodi „sveli-no na op)e, tipsko, tipi-no“ pretvaraju)u tako „stvarnost u banalnost“. Jo(i ovo: „Palana-ki duh“ je dio ili nastavak plemenskoga duha“. On njeguje „politiku prevare... zasnovane na poku(aju prevare historije... degradira historiju tra)enja na historiju dogajaja s unaprijed danim smislom“. Takav duh odaje „vjer-nost plemenskoj pro(losti... koja nije istodobno i vjerno-sti historiji“. Blizak je onome (to je Miroslav Krle) a nazvaoo „inercijama konzervativnoga javnog mnjenja“.

Smrt nije najbolja prilika da se analizira pi(-evo djelo i izvedu na-istac njegove poruke. Prilika je, prije svega, da obznanimo gubitak jedne svijesti, rijetke. Konstantinovi)eve - koja je bila vi(e) eravica nego buktinja. Vrijeme nas je nau-ilo da se, zapravo, pribojavamo stanovitih buktinja. S plamenom smo se previe(poigravali i, na)alost, -esto ga zlorabili. Izgorje(edomov).

Tko se lati Konstantinovi)evih knjiga, napose, „Filozofije palanke“, u-initi)e mu se da je njihov autor upoznao, prije nego (to su izli(ili na povijesnu scenu, potpaljiva-e sukoba koji su zahvatili na(e krajeve te nemilosrdno gurnuli ljude i narode jedne protiv drugih.

Autor je knji' evnik iz Zagreba

„Pročitajte to i prikazite uru)ekim novinama. To je rijetka knjiga.“ Konstantinović sa Krl)om

Govorio mi je u vi(e) navrata, po-ev od ranih devedesetih, da intenzivno radi na nekoj vrsti opse) ne autobiografije, koju je radno zvaoo „besna knjiga“

Institucija Konstantinović

Piše Živan Berisavljević

Nehotični, ali glavni krivac za moje drugovanje sa Radomirom Konstantinovićem – zapravo, za naše najdublje prijateljstvo, intenzivno koliko i postojano, i decenijama najbližije prisno – jeste, nesumnjivo, Oskar Davičo. Krajem 1967. ili samim početkom 1968, rekao mi je da Rade lepo misli o mome „đurdevdubskom“ imenovanju na čelo mamutskog republičkog resora za obrazovanje, nauku, kulturu, informacije i sport; do te mere pozitivno da mi Oleta preporučuje da s Radetom porazgovaram o njegovom mogućem angažovanju u timu koji sam počeo da formiram da bih kako-tako izneo breme koje mi je natovareno na moje (nepune) 33 godine.

Ja Radeta nisam do tada lično uopšte znao. Sreli smo se ubrzo, jednog sunčanog, čini mi se, septembarskog (ili martovskog?) popodneva, u mom kabinetu. Trebalo je da, zbog mojih prenapregnutih radnih obaveza te večeri, razgovor traje najviše sat. A, kad sada o tom našem prvom, a sa ličnog stanovišta pomalo i sudbonosnom susretu razmišljam – desilo se, bar meni, tada pravo malo čudo:

razgovor sa tim, aristokratski profinjnim, gospodstveno lepim i očevidno brisakntno pametnim četrdesetogodišnjakom, u naponu snage, potrajao je skoro tri sata. Razišli smo se to veće kao potencijalni prijatelji. Pokazalo se, srećom – životni.

Bio mi je par godina dragoceni saradnik, nominalno kao specijalni savetnik za umetnost i kulturu, angažovan isključivo na moju inicijativu i samo za najsuptilnija pitanja kulturne politike.

Nikada, na primer, neću zaboraviti njegovu superiorno sudelovanje u jednom našem oficijelnom razgovoru sa Krležom, koji je – negde sredinom moga madata, usred rasplamsavanja tzv. „hrvatskog proljeća“ – napadno insistirao da, bez ikakve javne pompe, skoro tajno dođe u Beograd, da se – on koji je mogao da u Beogradu sretno koga god poželi, počev od Tita do Marka Nikezića - demonstrativno vidi isključivo sa mnoom, radi dogovora o uspešnijoj distribuciji pre svega „*Enciklopedije Jugoslavije*“ u Srbiji. Nije taj gorogan duha ni pomislio da će, uz mene (koga je, procenjivali smo Rade i ja tačno, sračunato izabrao za domaćina kao puku depersonalizovanu funkciju koja reprezentuje srpsku državu), imati za sagovornika preko puta sebe i Radomira Konstantinovića, koga je – po licu mu se, kad je ušao u salu za razgovor, belodano videlo – izuzetno, do strahopoštovanja visoko cenio.

Rade mi je ogromnu pomoć i podršku davao i u turbulentnom vremenu uoči, za vreme i posle „lipanjskih gibanja“ 1968, u čijem sam se središtu neizbežno našao po prirodni pozicije ministra obrazovanja.

A nezaobilazan doprinos je dao i oblikovanju programa podrške države pisanju i publikovanju dela od kapitalne važnosti za našu kulturu (u okviru koga je radio i na svom epohalnom opusu „*Biće i jezik*“). Zajedno sa umnim Stevanom Majstorovićem, dao je vidan idejno-teorijski doprinos osmišljavanju dugoročne kulturne politike Republike - kao malroovske permanentne

kulturne akcije, kao politike deprovincijalizacije i institucionalizacije pune otvorenosti naše umetosti i kulture prema svetu (čije su otelotvorenje bili i ostali - između ostalih - tada osnovani BEMUS, BITEF i FEST); bili smo odlučni zagovornici - kasnije od nacionalista u nadiranj - žestoko napadane strategije kulturnog razvoja Republike Srbije na načelima demetropolizacije i socijalizacije kulture.

Za sve to vreme, dok smo javno saradivali, mi smo sve intenzivnije drugovali - i lično, i porodično. I proizlilo da drugujemo sve dok Rade nije oboleo do mere da smo naše susrete morali da prorodimo. Drugovali smo u njegovoj Ivanjici, letovali zajedno u pitoresknom Rovinju i njegovoj stromoj Montalbano ulici. Družili se u mome zavičajnom Sremu i Novom Sadu. Bio mi je par nedelja dragi gost u londonskoj rezidenciji jugoslovenskog ambasadora.

Zajedno smo, negde sredinom osamdesetih, na poziv visprenog Boška Kovačevića, bili nekoliko dana počasni gosti Radetove rodne Subotice, koju je kao grad svoga ranog detinjstva on sa dirljivom nostalgijom istinski voleo. Toliko, da je lično insistirao da jedino u Subotici organizujemo promociju „*Dekartove smrti*“. Pitam se, i ovim tužnim povodom, sa indignacijom, da li će ona, na žalost predugo potisnuta evropska Subotica, bar posthumno, savladati svoju ignorantSKU palanačku vlast koja se tako sramno ogrešila o Konstantinovićevo veliko delo i znamenito ime, i izviniti mu se, i na odgovarajuć način odužiti.

Govorio mi je u više navrata, počev od ranih devedesetih, da intenzivno radi na nekoj vrsti opsežne autobiografije, koju je radno zvaoo „*besna knjiga*“, a u kojoj je poimenično i bez dlake na jeziku govori o mnogim „junacima svoga doba.“ Ohrabrivao sam ga da tu knjigu svakako i što pre završi i unapred mu obećao da će moja Agencija MIR sa velikim zadovoljstvom biti njen izdavač. Kao što je bila izdavač sada već kulturne *Dekartove smrti*, i knjige njegovoga uglednog i umnog oca Mihaila. *Politika sporazuma. Dekartovu smrt* hteo sam da štampano u najboljem izdanju, i štampali smo. Neki su je kritičari odmah proglasili remek delom, na beogradskom Sajmu knjiga je dobila nagradu i pored toga što nas je režim objoicu satanzivao, jedino smo zajednički odlučili da je povučeno iz kandidature za NIN-ovu nagradu, jer bi se zbog tadašnje politike tog nedeljnika, kompromitovali i autor i izdavač. Očevidno ga je naglo pogršano zdravlje omelo da taj značajan naum pisanja autobiografije i dovrši. Šteta.

Ukazujem sada, posthumno, na sve ovo, jer sam uveren da Radetovi prijatelji i poštovalci, i antinacionalistički deo naše kulturne javnosti, treba da podstaknu stvaranje odgovarajuće institucije koja bi, uz pristanak njegove dostojanstvene i suptilno otmene supruge Milice - zahvaljujući kojoj je Rade, to ja dobro znam, poživelo bar deset godina duže - organizovala sistematski rad na proučavanju i sređivanju njegove izuzetno bogate i značajne književne zaostavštine.

Teško mi je, dok pišem ovaj, na neki način oprostajni tekst, da poverujem da ga moj *Sir* - kako je Radeta zvaoo Kolja Davičo, a on i meni „dopuštao“ da ga od milja tako oslovljavam - neće među prvima pročitati i, po običaju, blagonaklono a strogo, komentarisati. Ja – kao i svi poštovalci njegovog dela - imam dosta jasnu svest o njegovom bezmernom doprinosu kulturi i istorijskom saomoosvešćenju srpskog naroda, i ne samo njega, i o tome da će značaj toga dela biti utoliko veći što vreme bude više odmlacio.

Ali, suočen sa nepovratnim odlaskom meni tako bliskog prijatelja, znam i da sam ostao opustošen za čoveka-gromadu, za značni svetionik koji je sa toliko topline, mudrosti i svetlosti bogatiji i moj vlastiti život i živote meni bliskih ljudi. >

Autor je bio ministar kulture Srbije